

MAKEN

* *introductie*

Met dit woord ontvangen we het Hebreeuwse werkwoord NgàSsàH (עָשָׂה). We treffen het werkwoord aan in deze bekende zinsnede "die hemel en aarde gemaakt heeft" zoals we die vinden in de bekende tekst Ps.124:8:
 "Hulp-voor-ons in-de-naam die-JHWH-van-Israël;
 makend heftenhemel en land".

In Jeremia 32:17 lezen we:
 "Jij machtiger mijns jij-JHWH-van-Israël
 kijk-hier jij jij-maakt:
 enwel~de-helftenhemel en-enwel~het-land,
 metde-kracht-jouwer groot,
 en-met-de-arm-jouwer gerekt;
 niet is-wonderlijk-aan't-zijn vandaan-van-jou al-af~inbreng."

De gebruikelijke vertaling: "die hemel en aarde gemaakt *heeft*" plaatst dit maken in het verleden, verre verleden zelfs. Maar het Hebreeuws drukt met de hier gebruikte zogenaamde perfectumvorm, die in Jeremia staat even vaak een heden uit en ook nog vaak een toekomst. In Ps.124:8 staat een participium actief. De eerste vraag is dus al: gaat het in de zinsnede wel om een verleden. Als dat hier niet zo is en elders in TeNakh ook niet, dan betekent 'maken' wat anders dan de traditie uitlegt; het betekent dan ' bezig zijn met'. Een dergelijke vraag valt te stellen bij Gen.1:1; daar wordt vertaald: "In den beginne (maar is dat wel de betekenis van het Hebreeuwse בְּרֵאשִׁית - BeRéAShieJT?) *schiep* God de hemel en de aarde" en ook daar staat zo'n perfectum en ook daar kan 'schept' vertaald worden - maar ook hier: betekent het Hebreeuwse בָּרָא - BáRáA wel 'scheppen' (en wat betekent dan 'scheppen' in het Nederlands - denk aan opscheppen)? En gaat het in deze tekst wel om dat verre verleden? Oudtestamentici vermelden al vele decennia, dat er geen sprake kan zijn van een creatio ex nihilo. Reden genoeg om de vertaling 'maken' aan een lexicologisch onderzoek te onderwerpen en ook het enige daarvan in het Hebreeuws afgeleide zelfstandig naamwoord מַעֲשֵׂה - MàNgaeSsáH in de teksten na te zoeken.

Aan de orde komen:

- het bereik van de Hebreeuwse woorden;
- de verantwoording van onze vertaling;
- de plaats van het Nederlandse woord in de Nederlandse taal;
- de gevolgen voor de woordbetekenis, het taalgebruik en de theologie.

het bereik van de beide Hebreeuwse woorden.

1. het werkwoord

Al direct bij de eerste betekenis die de lexica bij de Qalmodus vermelden, blijkt dat men met 'maken' in de zin van 'fabricari' niet uitkomt. Een enkel voorbeeld:
 Gen.12:5: ". . . en de zielen die zij *verkregen* hadden" lezen we in de SV. Letterlijk vertaald: ". . . de lichaamziel (NéPhéSh) die zij maken". Dit gebruik

van het werkwoord vinden we heel vaak, zoals in Gen.31:1, Nog duidelijker blijkt dat we met het Nederlandse maken niet uitkomen, in al die teksten waar het met het Nederlandse 'doen' wordt vertaald: over het *doen* van geboden, het *doen* van gerechtigheid; maar ook in uitdrukkingen zoals 'elkaar iets aandoen' of 'wat doe je nu?' etc

Dezelfde betekenisreikwijdte vonden we in teksten waar de Niph'almodus wordt gebruikt.

De Pu'almodus komt maar één keer voor (Ps.139:15) maar dat is onzeker.

En dan

2.het zelfstandig naam woord

Reeds in de lexica wordt het Nederlandse 'maken' niet eens gebruikt voor de vertaling. De meeste lexica beginnen met 'het doen' en vervolgen met 'daad', daarna volgen 'werk' en 'werking'. Over 'fabricage' lezen daar niets meer.

Wie probeert concordant te vertalen staat voor de moeilijke opgave een Nederlands woord te vinden, dat met name zowel maken als doen omvat. Geboden *maken* is iets heel anders dan geboden *doen*. En toch klinkt in het Hebreeuws 'maken' mee wanneer 'doen' de strekking bepaalt. Maar ook omgekeerd: waar 'maken' de strekking bepaalt klinkt 'doen' mee. Wanneer we de begintekst van dit artikel aldus zouden vertalen: ". . die hemel en land *doet*", horen we iets heel anders en dit klinkt mee in het Hebreeuws. Wanneer de zegswijze 'de geboden doen' vertalen met: 'de geboden maken', horen we eveneens iets anders en en dit klinkt wel mee in het Hebreeuws: een gebod dat niet gedaan wordt, werkt dan niet en bovendien een gebod moet niet maar letterlijk gedaan worden, het moet waar gemaakt worden, het dient een bepaalde realiteit tot stand te brengen. Het hebreeuws gebruikt dan ook frequent het werkwoord 'bewaren' voor de geboden, maar dat betekent zeker niet alleen 'zorgen dat het beschikbaar is', maar ook 'onderhouden' worden (SV), het moet waar-gehouden worden.

de verantwoording van onze vertaling

Het loont de moeite om eerst naar de Nederlandse woorden te kijken, die bij de vertaling het Hebreeuws het meest gekozen worden.

1.maken

Wie hier gewoon Van Dale opslaat, komt ook voor verrassingen te staan:

- We maken iets heel of stuk, iemand kwaad.
- We zeggen: "dat kun je niet maken" en we horen: doen; of "hij heeft het gemaakt". "Hij kan mij niets maken" - en we horen aandoen.
- We kunnen uren maken en kilometers maken.
- We zeggen: het is in de maak;

En dan hebben we het maar niet over alle voorzetsels voor maken:

aanmaken, opmaken (opmaak), overmaken, inmaken, doormaken, vermaken (vermaak), en evenmin over maakwerk, maakbaar en maaksel.

Klinken al die mogelijkheden in het gewone taalgebruik altijd mee? Zeker niet, maar juist wel in verrassend taalgebruik van dichters en cabartiers, Dan horen wat er allemaal meeklinkt in het Nederlands: ons idioom. Het Nederlandse 'maken' heeft een positieve strekking, behalve als er een negatieve strekking wordt ingebracht: een fiets maken, is een fiets herstellen, maar ja ook een fiets fabriceren, maar je kunt ook een fiets kapot maken. Dat Nederlandse idioleete kom je op het spoor door het gebruik na te gaan in de praktijk en

daar helpen de woordenboeken ons bij op weg. Diezelfde weg moeten we ook gaan bij de vertaling van het hebreuws. Dat is weggelegd voor de hebraïcus. Een vertaling die concordantie en idiiolectie toepast, wil precies dat bereikbaar maken voor elke Nederlands sprekende. Dat betekent dat we keuze moeten maken, een beslissing moeten nemen over de vraag welk Nederlands woord we inzetten om dit Hebreeuwse werkwoord en zijn afleiding weer te geven: Maken? We kijken eerst nog naar het Nederlandse woord

2.doen

Van Dale deelt zijn bespreking in van I t/m V. En binnen I (overgankelijk gebruik) zijn ook weer zeven onderverdelingen. In II (onovergankelijk) vijf, In III(hulpwerkwoord) en IV (absoluut gebruik).

Er horen zelfstandige naamwoorden bij: daad, misdaad, overdaad, gedoe, bedoening.

En dan zijn er ook hier de voorzetsels: aandoen, bedoen, aandoen, opdoen, overdoen, onderdoen, verdoen, meedoen, nadoen.

Al die gebruikswijzen hebben iets gemeenschappelijks: ergens mee bezig zijn. En we laten nu een overzicht van dat wonderlijke Nederlandse woord 'bezig' hier achterwege.

We moeten in het Nederlands kiezen voor een werkwoord, dat net zo'n grote gebruikswijdte heeft en vergelijkveel voorkomt als dit Hebreeuwse werkwoord, Er is ook nog de moeilijkheid dat dit Nederlandse woord niet ook al aan een ander Hebreeuws woord geloppeld werd in onze vertaling. En dan valt 'doen'af, omdat we dit als hulpwerkwoord (V in van Dale)moesten kiezen om de causale hiphilmodus van de hebreeuwse werkwoorden mee te kunnen weergeven. We moesten wel kiezen voor 'maken' als woord voor 'ergens mee bezig zijn', als een vorm van 'doen'. De notie 'fabriceren' staat daarin nooit alleen en neutraal en ontbreekt heel vaak; het betreft nooit één afzonderlijke handeling, maar altijd een continue betrokkenheid.

gevolgen voor de woordbetekenis en de theologie

'Maken' klinkt in de tekst waarmee we begonnen traditioneel, maar stoort in al die teksten waarin over het doen dus het 'maken' van de geboden wordt gesproken. Want dan gaat het over het waar-maken van de geboden ofwel zorgen dat ze functioneren zoals ze moeten functioneren. En eigenlijk is dat ook de omschrijving, die we moeten invullen in die keren dat in de teksten sprake is van het maken van hemel en aarde, van de dieren en de planten en van de mensen, etc. 'Maken' is geen neutraal fabriceren, maar **zorgen dat iets er is en zo blijft functioneren zoals het moet functioneren.**

Dan zegt Jeremia in Jer.32:17:

Jij machtiger mijns jij-JHWH-van-Israël

kijk-hier jij jij-maakt (= jij zorgt dat er functioneert zoals de beoedeling is)

enwel~de-helftenhemel en- het-land

Dat is een voortdurende activiteit die voor God op de eerste plaats moet komen ook nu. Jeremia en al die andere die deze zin in de mond nemen, spreken niet alleen hun ontzag uit voor wie zoiets 'kan', maar zeggen ook - eigenlijk in de eerste plaats -: "jij 'doet' hemel en land". HOE die er gekomen

zijn, is hier niet aan de orden, net zomin als in Gen.1:1, want noch het Nederlandse scheppen, noch het Hebreeuwse BáRáA betekent neutraal iets tot stand brengen. het Nederlandse scheppen betekent: 'iets (dat er al is) tevoorschijn brengen: op-scheppen. Maar het Hebreeuwse woord betekent zuiver stellen en dat niet als een enmlaige activiteit, maar als een voortdurende zorg. dat het Gen.1` niet gaat om een creatio ex nihilo, beseffen alle Oudtestamentici. Het moet er ook niet van gemaakt worden. Die-JHWH-van-Israël openbaart zich via TeNakh niet als een alleskunner, een albeschikker en een monopolist maar als EEN die zijn godsschap practiseert, door de mens zijn/haar plats en opdracht te geven door ervoor te zorgen dat de Joodse gemeenschap de opdracht aanvaardt om onder de naam Israél. als een 'constitutioneel genootschap' te leven op die plek en zo temidden van de naties. Kortom:
die-JHWH-Israël 'maakt' de hemel en het land en de Jood c.q. de mens 'maakt'de geboden.

In Jer.32:18 lezen we dan ook:
makend (en we horen 'doen', maar weten nu dat ook zoiets gezegd wordt als 'bedenkend') goede-gunst voor-kuddetallen,
en-ervredigend het-geontwricht-van de-omvamenden
aan~de-dijenschoot-van de-stichtkinderen later.
En aan het eind van vs 20:
en-voorts-maak-jij~voor jou naam zoals~op-een-dag (als)deze.

In het Griekse NT en in de LXX is het Griekse ποιεω – poieoo vrijwel de vatse vertaling het Hebreeuws. En ook dat Griekse woord wordt even vaak door 'doen'als door 'maken'vertaald. Er gelden vrijwel dezelfde karakteristieken als voor het hebreeuwse werkwoord, al klinkt in het Grieks er een betekenisveld mee, dat in het hebreeuws ontbreekt, nl. dat wat in die taal met het woord ποιησις – poièsis (= behalve daad en handeling ook vormgeving) wordt uitgedrukt, dat wij herkennen in ons woord poëzie. Ook voor het NT kiezen we dus voor 'maken'.

resumé

Hebben de eerste generaties Judeeërs deze tekst anders opgevat dan wij nu al eeuwen en eeuwen doen? De hangt sterk af van de vraag of zij het grammaticale Hebreeuwse perfectum als een voltooid verleden tijd hebben opgevat.

1. De naam perfectum is een grammaticale term uit talen met heel andere syntactische structuren. Bovendien wordt de facto deze vorm minstens zovaak met als praesens en zelfs als futurum vertaald. De keuze voor de v.v.t. is hier dus arbitrair - maar waarschijnlijk?
2. Het besef c.q. bewustzijn dat tijd vanzelfsprekend een lineair begrip met een verleden, een heden en een toekomst, is pas gaandeweg in de Hellistische cultuur gaan groeien. In deze hebreeuwse teksten ontbreekt een begrip voor een algemene tijd; daarin gaat het steeds over tijden, beter tijen' Het is kenmerkend voor de LXX dat in deze vertaling de bijbelboeken een consequent chronologische rangschikking krijgen. De Joodse indeling is gestoeld op een heel ander besef, n.l. dat van de gelijktijdigheid van de tijen -

een besef waarvan wij volkomen vervreemd zijn, zoals van zoveel vanzelfsprekendheden van dat tij!

3. In Ps.71 lezen we: Onze hulp de naam JHWH die hemel en land maakt en niet los laat het werk van zijn handen. Het parallelismus membrorum geeft aan beide zinsdelen eenzelfde strekking.

1 + 2+3 maakt het onwaarschijnlijk dat de eerste generaties Judese lezers hier **vanzelfsprekend** een voltooid **verleden tijd** hebben gehoord, laat staan een oneindig ver verleden. De Hebreeuwse teksten van TeNaKh hebben het over eerder en later, niet over een oerbegin en een definitief einde. Dat eerdere is actueel voor het heden als het latere.

De troost van de uitspraak in Jer.32:17 en zoveel andere teksten is juist, dat wij mensen als het om hemel en aarde gaat dat aan JHWH kunnen overlaten c.q. toevertrouwen. Die troost is dat JHWH de hemel en het land 'doet' voor ons. Hij maakt er wel wat van. Het scheppingsverhaal van Gen.1 vertelt niet over een tovenaars, maar over een verzorger, die met zijn woord alles in de juiste verhouding tot elkaar plaatst.